

VAIKŲ, KURIŲ TĖVAI IŠVYKĘ IŠ LIETUVOS, ELGESIO IR EMOCIJŲ SUNKUMAI: PALYGINIMAS SU LIETUVOS REPREZENTACINĖS IMTIES DUOMENIMIS

Marija Giedraitytė¹, Rasa Bieliauskaitė

Vilniaus universitetas, Lietuva

Santrauka. Mokslinė problema. Lietuvos kontekste šiuo metu santykinai dažnai pasitaikanti cirkuliarinė migracija suteikia galimybę tyrinėti vaikų ir tėvų išsiskyrimo problematiką. Atliktų vaikų psichosocialinio prisitaikymo emigracijos kontekste tyrimų rezultatai nėra nuoseklūs. Perdėtas vaikų sunkumų akcentavimas žiniasklaidoje didina atotolio šeimų stigmatizaciją ir atskirtį. Išsamesnės žinios apie atotolio vaikų psichosocialinį prisitaikymą leistų geriau planuoti prevencinių veikslių poreikį bei kryptį. **Tikslas.** Tyrimu siekta 1) palyginti vaikų, kurių tėvai išvykę iš Lietuvos, ir reprezentacinės imties vaikų psichosocialinį prisitaikymą ir 2) įvertinti išvykusio šeimos nario / narių dalyvavimą auklėjant vaiką bei socioekonominių kintamųjų sąsajas su vaikų psichosocialiniu prisitaikymu atotolio šeimose. **Metodai.** Surinkti duomenys apie 99 atotolio šeimų (103 vaikai, 52 berniukai ir 51 mergaitė, amžiaus vidurkis 9,0 m.). Palyginimams naudoti Lietuvos reprezentacinės imties duomenys (Žukauskienė, Kajokienė, 2006, 2007). Sociodemografinių kintamųjų bei išvykusiojo dalyvavimo auklėjant vaiką vertinimui taikyta tyrimo autorių sudaryta anketa. Vaikų psichosocialinio prisitaikymui įvertinti taikytas 6–18 metų vaiko elgesio tyrimo lapas ir Mokytojo įvertinimo klausimynas (6–18 m.) (Achenbach, Rescorla, 2001). **Rezultatai ir išvados.** Apibendrinant gautus rezultatus, galima daryti šias išvadas: (a) vaikų, kurių vienas tėvų arba abu tėvai yra išvykę iš Lietuvos, psichosocialinis prisitaikymas, išreikštas elgesio ir emocijų sunkumais, statistiškai reikšmingai nesiskiria nuo reprezentacinės imties vaikų prisitaikymo; (b) socioekonominiai kintamieji, vaiko amžius tėvų išvykimo metu bei išvykusiojo dalyvavimas auklėjant vaiką nėra susiję su vaikų elgesio ir emocijų sunkumais atotolio šeimose. Rezultatai analizuojami atsižvelgiant į tyrimo imties ypatumus, aptariami tyrimo ribotumai ir tolesnių tyrimų gairės.

Pagrindiniai žodžiai: vaikų psichosocialinis prisitaikymas, darbo migracija, rizikos ir apsaugantys veiksniai.

¹ Susirašinėjimui: Vilniaus universiteto Klinikinės ir organizacinės psichologijos katedra, Filosofijos fakultetas, Universiteto g. 9/1, LT-01513 Vilnius; tel. 8-688-75652; el. paštas: marijagiedraityte@yahoo.com.

ĮVADAS

Vaikų ir tėvų išsiskyrimo ir vaikų psichosocialinio prisitaikymo² sąsajos jau seniai domina tyrėjus (Rutter, 1974). Išsiskyrimą gali lemti įvairios priežastys (hospitalizacija, tėvų skyrybos, darbo ypatumai, įkalinimas, kraštutiniu atveju – netektis). Remiantis raidos psichopatologijos požiūriu, ilgalaikio išsiskyrimo su tėvais poveikis vaikams priklauso nuo daugybės kartu veikiančių rizikos ir apsaugančių veiksnių (Cicchetti, 2006), o tyrimai, nagrinėjantys vaikų, patyrusių išsiskyrimą su tėvais, psichosocialinį prisitaikymą, leidžia teigti, kad egzistuoja didelė prisitaikymo variacija šioje imtyje.

Kaip pavyzdį galėtume panagrinėti vaikų, patyrusių tėvų skyrybas, psichosocialinio prisitaikymo tyrimus. Jais dažniau nustatoma, kad vaikai, kurių tėvai išsiskyrė, patiria daugiau elgesio ir emocijų sunkumų, palyginti su vaikais iš neišsiskyrusių šeimų, tačiau yra ir tyrimų, kurie tokių skirtumų nepatvirtina (Kelly, Emery, 2003). Šios įvairios vaikų prisitaikymo galimybės išsiskyrimo kontekste paprastai aiškinamos ne skyrybų faktu, o tarpininkaujančiais kintamaisiais – tėvų tarpusavio santykiais, auklėjimo strategijomis, vidiniais vaiko ištekliais, kontakto palaikymo galimybėmis (Kline, Johnston, Tschann, 1991; Kline Pruett, Williams, Insabella, Little, 2003; Carobene, Cyr, 2006; Verropoulou, Joshi, 2002; Bretherton, Page, 2006; Kelly, Emery, 2003). Tad, viena vertus, tėvų skyrybos gali būti vertinamos kaip „pažeidžiamas“ periodas, per kurį gali susidaryti prielaidos nesėkmingam vaiko psichosocialiniam prisitaikymui, kita vertus, tokie pasikeitimų periodai įgalina pozityvią kaitą (Fonagy, Target, 1997; Bretherton, Page, 2004). Reikia pripažinti, tyrimų rezultatus nulemia ir tai, kaip apibrėžiamos skyrybos, kokie papildomi kintamieji yra kontroliuojami, kaip vertinami vaiko sunkumai ir kiti panašūs metodologiniai ypatumai (Amato, 2003; Jeynes, 2006), todėl juos apibendrinti yra sudėtinga.

Naujausia išsiskyrimo tyrimų kryptis – priežastinių procesų aiškinimasis. Pavyzdžiui, skyrybos gali būti vertinamos kaip reikšmingas šeimos sistemos persistruktūravimas, prie kurio tenka prisitaikyti kiekvienam šeimos nariui ir kuris gali sutrikdyti atskirų narių savijautą. Tačiau procesai gali vykti ir kita kryptimi, t. y. skyrybos gali būti suprantamos kaip tam tikrų šeimoje vykstančių procesų pasekmė. Remiantis tyrimais,

² Psichosocialinis prisitaikymas šiame straipsnyje suprantamas kaip elgesio ir emocijų sunkumų nebuvimas.

išsiskyrusių tėvų vaikai, palyginti su pilnų šeimų vaikais, buvo blogiau prisitaikę jau iki skyrybų. Tai leistų manyti, kad prisitaikymo problemų negalima paaiškinti vien skyrybomis. Prisideda ir šeimos procesai, artinantys skyrybas (Malone ir kt., 2004). Išvada: šeimose tikriausiai vyksta įvairių krypčių procesų.

Apibendrinant apžvelgtą medžiagą galima konstatuoti: vaiko išsiskyrimo su tėvais psichologinis poveikis vaikui nėra iki galo suprastas; vaikų, patyrusių išsiskyrimą su tėvais, psichosocialinis prisitaikymas yra nulemtas sudėtingos kartu veikiančių rizikos ir apsaugančių veiksmų sąveikos.

Lietuvos kontekste šiuo metu santykinai dažnai pasitaikanti cirkuliarinė migracija³ gali būti vertinama kaip unikali galimybė tyrinėti vaikų ir tėvų išsiskyrimo problematiką. Pastaruoju metu vis dažniau stebima situacija, kai vienas tėvų arba abu tėvai išvyksta iš Lietuvos dėl darbo. Kai kurie tėvai vaikus išsiveža kartu, tačiau dažnai palieka juos Lietuvoje mamos, tėčio, senelių ar kitų giminių bei pažįstamų priežiūrai (*Statistikos departamentas prie LR vyriausybės*). Sudėtinga tiksliai įvertinti, kiek Lietuvoje yra vaikų, kurių tėvai išvykę (Maslauskaitė, Stankūnienė, 2007). Įvesta laikinoji globa fiksuoja vaikų skaičių, bet tai taip pat neparodo realaus masto (LR Vaiko teisių apsaugos kontrolieriaus įstaigos duomenimis, 2008 m. 1252 vaikai pateko į globos įstaigas dėl išvykusių tėvų). Emigracija ir kiti Lietuvos „demografiniai rekordai“ (Stankūnienė, 2005) paskatino pradėti mokslinius tyrinėjimus bei terminijos kūrimą: I. Juozeliūnienė ir M. P. Šaulauskas (2006) pasiūlė *atotalio šeimos* terminą⁴ (Juozeliūnienė ir kt., 2008), kiti autoriai šias šeimas vadina *transnacionalinėmis* (Maslauskaitė, Stankūnienė, 2007), į laikiną darbo migraciją įsitraukusiomis šeimomis (Malinauskas, 2007). Dalinė šeimos migracija tyrinėjama ir kitose šalyse – Lenkijoje, Ukrainoje, Rumunijoje, Šveicarijoje, Meksikoje, Turkijoje, Japonijoje ir kt. (Skrbiš, 2008; Pottinger, Williams Brown, 2006; Orozco, 2006; Rosińska-Kordasiewicz, Urbańska, 2006; Bojorquez, Salgado de Snyder, Casique, 2009; Tolstokorova, 2009; Tanaka, 1995; Steinhäuser, Bearth-Carrari, Winkler Metzke, 2009).

³ Mokslinėje tarptautinėje migracijos literatūroje cirkuliarinė migracija reiškia procesą, kai išvykstama ir vėliau grįžtama į savo kilmės vietą (Newland, 2009).

⁴ Šiame tyrime mes taip pat vartosime atotalio šeimos ar atotalio vaikų terminą pakaitomis su ilgesniu apibūdinimu „vaikai, kurių tėvai išvykę iš Lietuvos“.

Atlikti tyrimai neleidžia daryti vienareikšmiškų išvadų apie atotolio vaikų psichosocialinį prisitaikymą. Pagal G. Malinausko (2007) tyrimą, 37,8 % vaikų iki 7 m. amžiaus dėl išsiskyrimo patiria emocijų sunkumų, 13,8 % susiduria su elgesio sunkumais. Kai kurie tėvai pastebi teigiamų išsiskyrimo pasekmių – vaikas tapo paklusnesnis ir savarankiškesnis. Kas vienuoliktose šeimoje vaikai patiria elgesio ir emocijų sunkumų ir tėvams sugrįžus (Malinauskas, 2007). Autorius nurodo, kad jo hipotezė – 6 metų vaikai, tėvams išvykus, patiria psichosocialinę krizę dėl prieraišumo objekto praradimo – ne visiškai pasitvirtino (Malinauskas, 2006). Kitos apklausos duomenimis, 36 % įvairaus amžiaus mokyklas lankančių vaikų patys teigė, kad jų elgesys tėvams išvykus pasikeitė į neigiamą pusę, o 38 % apklausoje dalyvavusių mokytojų išvykimo problemą nurodė kaip aktualią (*LR Vaiko teisių apsaugos kontrolieriaus įstaigos tyrimas*, 2008). Dar kitame migracijos šeimų tyrime absoliuti dauguma tėvų (> 90 %) nurodė nepastebintys vaiko elgesio pokyčių, o tarp pastebėtų dažniausiai buvo vardijamos neigiamos vaikų emocijos ir įvairūs teigiami pasikeitimai (pagerėję pažymiai, didesnis vaikų meilumas) (Maslauskaitė, Stankūnienė, 2007). Klinikinės imties atvejų analizė atskleidžia, kad vaikų, kurių tėvai išvykę, sutrikimus galima skirstyti į tris grupes: elgesio ir emocijų sutrikimus, depresiją bei potrauminio streso sutrikimą (Vaitekonienė, 2008).

Siekdami geriau suprasti, kaip laikinas išsiskyrimas su tėvais gali būti susijęs su vaiko psichosocialiniu prisitaikymu, galėtume remtis prieraišumo teorija, kuri teigia: kūdikio ir tėvų nuolatinis fizinis kontaktas yra būtina (nors nepakankama) sėkmingos vaiko raidos sąlyga. Išsiskyrimo poveikis vaikams priklauso nuo vaiko amžiaus. J. Bowlby (1969) teigė, kad ilgas vaiko ir mamos (ar globėjo) išsiskyrimas pirmųjų penkerių gyvenimo metų laikotarpiu turi ryškias pasekmes vaiko savijautai. Apie išsiskyrimo poveikį vaikui viduriniojoje vaikystėje ir vėlesniuose amžiaus tarpsniuose rašoma daug mažiau; atsižvelgiant į gerėjančius vaiko kognityvinius įgūdžius, besiplečiantį santykių su kitais suaugusiaisiais ir bendraamžiais ratą, tampa sunkiau apibrėžti, kaip išsiskyrimas galėtų paveikti vaiką.

Prieraišumo elgesys skirtas vaiko nerimui grėsmingose situacijose (baimės, išsiskyrimo) sumažinti. Bendravimas su prieraišumo asmeniu užtikrina saugumo jausmą bei įgalina vėl tyrinėti aplinką ir bendrauti su kitais: vaikui tai labai svarbu, norint sėkmingai įvykdyti kylančias raidos

užduotis (pvz., užmegzti santykius su bendraamžiais, mokytis). Ankstyvoje vaikystėje vaiko saugumo jausmą ir artimumą globėjui užtikrina elgesio-motyvacinė sistema (Bowlby, 1973), o vėliau ją pakeičia paties vaiko kuriami „vidiniai darbiniai modeliai“. Tai tam tikros psichinės reprezentacijos, kurias vaikas kuria remdamasis bendravimo su prieraišumo asmeniu patirtimi (Bowlby, 1973; Čekuolienė, 2008). Atsižvelgiant į šiuos pokyčius, vaikų ir tėvų santykiai labai keičiasi: ilgus laiko tarpus ar atstumą vaikas nebūtinai suvokia kaip keliančius grėsmę pasiekti prieraišumo asmenį. Tačiau vaiko ir tėvų bendravimo intensyvumas nesumažėja – tik iš dalies jis pakeičiamas kitokiomis sąveikomis (pokalbiais telefonu, elektroniniais laiškais). Nors kalba gali papildyti emocinę išraišką ir elgesį, „emocijų medijuojama komunikacija“ lieka svarbus artimų santykių komponentas (Bowlby, 1988), kaip ir fizinis artimumas (Mayseless, 2005). Be to, viduriniojoje vaikystėje vaikai sukuria artimus afektingus ryšius su keliais papildomais asmenimis, ne vien tėvais. Tačiau dar sunku atsakyti, ar tie žmonės taip pat yra prieraišumo asmenys, ar gali pakeisti tėvus, ar šie santykiai dėstosi hierarchiškai (Mayseless, 2005). Remiantis prieraišumo teorija, viduriniojoje vaikystėje vykstantys pokyčiai – vidinių darbinių modelių formavimasis, įvairesni bendravimo su tėvais būdai, vaikui svarbių žmonių būrio didėjimas – įgalina vaiką lengviau išverti laikiną išsiskyrimą su tėvais, tačiau neatsako, kokios trukmės išsiskyrimas vaikui priimtinas.

Apibendrinant teigtina: išsiskyrimo su tėvais psichologinis poveikis vaikui nėra iki galo perprastas, o atotolio šeimos suteikia galimybę tyrinėti vaikų ir tėvų išsiskyrimo problematiką. Palyginti su kitais amžiaus tarpsniais, vidurinioji vaikystė mažiausiai ištirta; atsižvelgiant į šiuo periodu vykstančius pokyčius, susijusius su prieraišumu, tampa sunku prognozuoti, kaip vaiką galėtų paveikti išsiskyrimas su tėvais. Vaikų psichosocialinio prisitaikymo emigracijos kontekste atliktų tyrimų rezultatai nėra nuoseklūs; juos sunku palyginti tarpusavyje dėl skirtingo tyrimo dalyvių amžiaus, taikytų atrankos kriterijų bei naudotų įvertinimo metodų. Daugumoje tyrimų remiamasi vieno šaltinio (dažniausiai, mokytojų) atsakymais. Praktiniu požiūriu, žiniasklaidos keliami „emigracijos pasekmių panika“, t. y. perdėtas vaikų sunkumų akcentavimas, kuria neigiamas pasekmes – atotolio šeimų stigmatizaciją ir atskirtį, pasireiškiančias apkalbomis, guodimu ir gailėsčiu (Juozeliūnienė ir kt., 2008). Tai skatina vaikus (ir tėvus) slėpti emigracijos faktą, perdėtai išryškinti

emigracijos privalumus ir naudoti kitus stigmos valdymo būdus (Juoze-
liūnienė ir kt., 2008). Išsamesnės žinios apie atotolio vaikų psichosocia-
linį prisitaikymą leistų geriau planuoti prevencinių veikslių poreikį bei
kryptį. Šiame straipsnyje pateiktas tyrimas, kuriame analizuojamas ato-
tolio vaikų psichosocialinis prisitaikymas. Kėlėme du svarbiausius tikslus.
Pirma, norėdami atsakyti į klausimą, ar tėvų migracija gali būti vertinama
kaip rizikos veiksnys vaikų psichosocialiniam prisitaikymui, bandėme
palyginti vaikų, kurių tėvai išvykę iš Lietuvos, ir reprezentacinės imties
vaikų psichosocialinį prisitaikymą. Antra, ketinta įvertinti išvykusio šei-
mos nario / narių dalyvavimo auklėjant vaiką bei sociodemografinių kin-
tamųjų sąsajas su vaikų psichosocialiniu prisitaikymu atotolio šeimose
siekiant nustatyti, kokie rizikos ar apsaugantys veiksniai yra svarbiausi
emigracijos situacijoje.

METODAI

Tyrimo dalyviai

Surinkti duomenys apie 99 atotolio šeimas (iš jų 103 vaikai – 52 ber-
niukai ir 51 mergaitė). Vaikų amžius svyruoja nuo 7 iki 11 metų, vidurkis
9,0 m. (SN 1,21). Suaugusiųjų tyrimo dalyvių amžius svyruoja nuo 20 iki
74 metų, vidurkis 40,33 m. (SN 11,5). 35 vaikai yra iš šeimų, iš kurių išvy-
kusi mama, 58 – iš kurių išvykęs tėtis ir 10 – iš kurių išvykę abu tėvai.
Išvykimo trukmė svyruoja nuo 1 iki 84 mėnesių (t. y. 7 metų) (vidurkis
36,37 mėn., SN 31,57). Išvykimo trukmę atėmę iš vaiko amžiaus suskai-
čiavome vaiko amžių tėvams išvykus: jis svyruoja nuo 0 m. (t. y. tėvai
išvykę gimus vaikui) iki 10,83 metų, vidurkis 5,93 m. (SN 3,04). Detalesni
tyrimo dalyvių aprašomieji duomenys pateikiami 1 lentelėje.

Vaikų psichosocialinio prisitaikymo palyginimui buvo naudoti
Lietuvos reprezentacinės imties duomenys, kuriuos naudoti leido
prof. R. Žukauskienė (platesnį imties aprašymą galima rasti R. Žukaus-
kienės ir I. Kajokienės (2006, 2007) straipsniuose). Iš reprezentacinės
imties analizei atrinkti tik duomenys apie I–IV klasių moksleivius, kurių
amžius yra 7–11 m. (N = 860). Duomenys iš klinikinės imties į skaičiavi-
mus nebuvo įtraukti.

1 lentelė. Vaikų, kurių tėvai išvykę iš Lietuvos, sociodemografinės charakteristikos

Table 1. Sociodemographic characteristics of children with parents abroad

Kintamieji	N	%	Kintamieji	N	%
Anketas pildė					
<i>Mama</i>	65	63,1			
<i>Tėtis</i>	14	13,6			
<i>Seneliai</i>	18	17,5			
<i>Kiti asmenys (teta, sesuo, patėvis)</i>	5	5,8			
<i>Iš viso</i>	103	100			
Gyvenamoji vieta			Anketas pildžiusiųjų išsilavinimas		
<i>Vilnius</i>	19	18,4	<i>Pagrindinis</i>	10	9,7
<i>Kaunas</i>	15	14,6	<i>Vidurinis</i>	17	16,5
<i>Klaipėda</i>	37	35,9	<i>Aukštesnysis</i>	50	48,5
<i>Telšiai</i>	7	6,8	<i>Aukštasis</i>	25	24,3
<i>Pasvalys</i>	19	18,4	<i>Neatsakė</i>	1	1
<i>Druskininkai</i>	6	5,8	<i>Iš viso</i>	103	100
<i>Iš viso</i>	103	100			
Subjektyvi šeimos finansinė padėtis			Finansinės padėties pokyčiai išvykus		
<i>Nesuduriame galo su galu</i>	4	3,9	<i>Labai pablogėjo</i>	4	3,9
<i>Pinigų pakanka tik maistui</i>	12	11,7	<i>Šiek tiek pablogėjo</i>	7	6,8
<i>Pinigų pakanka</i>	53	51,5	<i>Nepasikeitė</i>	18	17,5
<i>Pinigų pakanka ir truputį lieka</i>	14	13,6	<i>Šiek tiek pagerėjo</i>	34	33,0
<i>Visada yra atliekamų pinigų</i>	18	17,5	<i>Labai pagerėjo</i>	37	35,9
<i>Esame pakankamai turtingi</i>	2	1,9	<i>Neatsakė</i>	3	2,9
<i>Iš viso</i>	103	100	<i>Iš viso</i>	103	100

Duomenys pateikti pagal vaikų, o ne šeimų skaičių. Procentai skaičiuoti įtraukus nežinomas reikšmes.

Kintamųjų įvertinimo būdai

Sociodemografiniai duomenys bei išvykusiojo dalyvavimo auklėjant vaiką vertinimas. Šiems kintamiesiems įvertinti taikyta tyrimo autorių

sudaryta anketa, kurioje pateiktas kreipimosi tekstas ir uždari bei atviri klausimai apie pildantįjį, šeimos socioekonominę padėtį, klausimai, susiję su išvykimu ir t. t. Straipsnyje analizuojami atsakymai į klausimus apie išvykusio šeimos nario / narių dalyvavimą auklėjant vaiką⁵: a) Kiek vaiko mama / tėtis (jei šiuo metu negyvena kartu su vaiku) daro įtaką sprendimams, susijusiems su vaiku? (1 – nedaro įtakos / 3 – daro stiprią įtaką); b) Kaip dažnai vaikas kontaktuoja su išvykusiuoju šeimos nariu? (1 – nekontaktuoja / 6 – keletą kartų per savaitę); c) Kaip dažnai kalbatės apie vaiką su jo mama / tėčiu (jei ji / jis šiuo metu negyvena kartu su vaiku)? (1 – nesikalbame / 6 – keletą kartų per savaitę).

Vaikų psichosocialinio prisitaikymo vertinimas. Vaikų psichosocialinio prisitaikymo įvertinimui buvo taikyti du T. M. Achenbacho empiriškai pagrįsto įvertinimo sistemos (angl. ASEBA) klausimynai: *6–18 metų vaiko elgesio tyrimo lapas* (angl. *Child Behavior Check List*, sutr. CBCL) ir *Mokytojo įvertinimo klausimynas* (6–18 m.) (angl. *Teacher Report Form*, sutr. TRF.) (Achenbach, Rescorla, 2001). CBCL 6–18 sudaro 20 teiginių, skirtų vaiko kompetencijoms ir adaptyviam elgesiui vertinti, bei 112 teiginių, kurie leidžia įvertinti vaiko elgesio bei emocijų sunkumus (pastarieji vertinami pagal 3 balų skalę, kurioje 0 rašomas, jei teiginys neteisingas, 1 – jei iš dalies arba kartais teisingas, 2 – jei dažnai ar labai dažnai teisingas per pastaruosius 6 mėnesius). Bendras sunkumų įvertis skaičiuojamas sudėjus teiginių įverčius. Klausimyną sudaro 8 skalės: nerimastingumo / depresiškumo, užsisiklindimo / depresiškumo, somatinių skundų, socialinių sunkumų, mąstymo sunkumų, dėmesio sunkumų, taisyklių laužymo ir agresyvaus elgesio. Šios skalės gali būti sujungtos į dvi platesnes: internalių (nerimastingumo / depresiškumo, užsisiklindimo / depresiškumo ir somatinių skundų) ir eksternalių sunkumų (taisyklių laužymo ir agresyvaus elgesio). TRF 6–18 klausimynas yra analogiškas CBCL 6–18, skirtas mokytojų atsakymams apie vaikus rinkti.

Abi klausimyno versijos yra standartizuotos Lietuvoje (Žukauskienė, Kajokienė, 2006). Lietuviškų klausimyno vidinio suderinamumo rodikliai (*Cronbach alfa*) svyruoja nuo 0,61 iki 0,93 (Žukauskienė, Kajokienė, 2006). Mūsų tyrimo imtyje CBCL ir TRF klausimynų vidinis suderinamumas

⁵ Klausimai suformuluoti remiantis J. A. Selzerio (1991) tyrimu, kuriame nagrinėtas kartu negyvenančio tėvo vaidmuo auklėjant vaiką po tėvų skyrybų.

(Cronbach alfa) svyruoja nuo 0,61 (mąstymo sunkumų poskalei) iki 0,97 (bendrų sunkumų poskalei). Šie rodikliai atitinka tokioms metodikoms keliamus patikimumo reikalavimus.

Tyrimo eiga

Tyrimas atliktas 2008 m. vasario–gegužės mėnesiais įvairiuose Lietuvos miestuose. Svarbiausias atrankos kriterijus – kad abu vaiko tėvai arba vienas iš tėvų būtų išvykę iš Lietuvos (arba grįžę ne daugiau kaip prieš 3 mėnesius) dėl darbo. Imtis sudaryta kreipiantis į visas Vilniaus mokyklas, o kituose miestuose duomenys buvo rinkti pagal pasiekiamumą (atrinčius miestus pagal didesnę migraciją). Duomenys rinkti tik apie pradinių klasių moksleivius.

Informaciją apie tam tikros struktūros šeimų numanomą skaičių mokykloje suteikė mokyklų vadovai (tiesiogiai arba per Švietimo skyrius), pateikus oficialų prašymą leisti atlikti tyrimą. Anketas tėvams ir sutikimo rinkti duomenis iš vaikų formas vokuose vaikai perdavė tėvams. Gavus anketas iš tėvų (ar vaiko globėjų, jei abu tėvai išvykę), buvo pateiktos anketos mokytojams. Grįžo apytiksliai 68 % anketų (kai kurie tėvai / globėjai parašė nesutinkantys dalyvauti tyrime, kai kurios anketos iš viso nebuvo grąžintos).

REZULTATAI

Tėvų / globėjų ir mokytojų atsakymų apie vaikų elgesio ir emocijų sunkumus sąsajos

Atsakymus apie vaikų psichosocialinį prisitaikymą (išreikštą elgesio ir emocijų sunkumais) pateikė tėvai ir mokytojai, tad pirmiausia šių respondentų atsakymus palyginome tarpusavyje (koreliacijos pateikiamos 2 lentelėje). Pastebima, kad atotolio šeimose, palyginti su reprezentacine imtimi, tėvų / globėjų ir mokytojų atsakymų sąsajų yra mažiau: koreliuoja atsakymai apie vaikų dėmesio, eksternalius ir bendrus sunkumus, tačiau ne apie internalius sunkumus. Reikėtų pridurti, kad stipresnės sąsajos reprezentacinėje imtyje gali būti nulemtos ir imties dydžio.

2 lentelė. Tėvų / globėjų ir mokytojų atsakymų apie vaikų elgesio ir emocijų sunkumus sąsajos (Pearsono koreliacijos koeficientas)

Table 2. The associations between parents'/cargivers' and teachers' reports about children's emotional and behavioural problems (Pearson correlation coefficient)

Klausimynų skalės	Tėvų ir mokytojų atsakymų koreliacijos	
	Atotolio šeimos (N = 103)	Reprezentacinė imtis (N = 860)
Nerimastingumo / depresiškumo	0,12	0,27**
Užsisiklendimo / depresiškumo	0,01	0,31**
Somatinių skundų	0,03	0,27**
Socialinių sunkumų	0,17	0,33**
Mąstymo sunkumų	0,19	0,28**
Dėmesio sunkumų	0,44**	0,49**
Taisyklių laužymo	0,28**	0,48**
Agresyvaus elgesio	0,35**	0,48**
Internalių sunkumų	0,09	0,28**
Eksternalių sunkumų	0,35**	0,51**
Bendrų sunkumų	0,23**	0,43**

* $p < 0,05$, ** $p < 0,01$.

Šie rezultatai leidžia kelti hipotezę, kad mokytojai ir tėvai vaikų elgesio ir emocijų sunkumus gali vertinti skirtingai, tad mokytojų ir tėvų / globėjų atsakymus nagrinėsime atskirai.

Vaikų, kurių tėvai išvykę iš Lietuvos, ir reprezentacinės imties vaikų psichosocialinio prisitaikymo palyginimas

Vaikų, kurių tėvai išvykę iš Lietuvos, elgesio ir emocijų sunkumų vidurkius palyginome su Lietuvos reprezentacinės imties vidurkais. Pagal lyginimo rezultatus, elgesio ir emocijų sunkumų vidurkiai tarp reprezentacinės ir atotolio imčių, remiantis tėvų / globėjų atsakymais, statistiškai reikšmingai nesiskiria, išskyrus nerimastingumo / depresiškumo ir bendrų sunkumų poskales (3 lentelė). Pastebima tendencija: išskyrus užsisiklendimo ir somatinių sunkumų poskales, atotolio vaikai patiria šiek tiek mažiau sunkumų visose srityse, palyginti su reprezentacinės imties vaikais.

3 lentelė. *Atotolio ir reprezentacinės imties vaikų elgesio ir emocijų sunkumų, remiantis tėvų/globėjų atsakymais, palyginimas (taikytas Stjudento t kriterijus)*

Table 3. *Comparisons of children's emotional and behavioural problems, according to parents'/cargivers' reports, between emigration group and Lithuania's representative sample (Student t test)*

Klausimynų skalės	Reprezentacinė imtis (N = 860)		Atotolio šeimos (N = 103)		t	p
	Vid.	SN	Vid.	SN		
Nerimastingumo / depresiškumo	4,54	3,26	3,69	2,74	-2,53	0,01*
Užsisklendimo / depreiškumo	1,82	1,96	1,83	1,86	0,02	0,99
Somatinių skundų	2,06	2,31	2,19	2,46	0,54	0,59
Socialinių sunkumų	3,65	2,93	3,19	2,86	-1,51	0,13
Mąstymo sunkumų	1,90	2,04	1,85	2,36	-0,19	0,85
Dėmesio sunkumų	5,33	3,40	5,03	3,75	-0,85	0,39
Taisyklių laužymo	2,52	2,30	2,29	2,56	-0,92	0,34
Agresyvaus elgesio	5,90	4,74	5,71	5,17	-0,39	0,70
Internalių sunkumų	8,42	6,25	7,71	6,01	-1,10	0,27
Eksternalių sunkumų	8,43	6,60	8,00	7,38	-0,61	0,54
Bendrų sunkumų	31,16	19,55	25,90	19,05	0,26	0,01*

* $p < 0,05$.

4 lentelė. *Atotolio ir reprezentacinės imties vaikų elgesio ir emocijų sunkumų, remiantis mokytojų atsakymais, palyginimas (taikytas Stjudento t kriterijus)*

Table 4. *Comparisons of children's emotional and behavioural problems, according to teachers' reports, between emigration group and Lithuania's representative sample (Student t test)*

Klausimynų skalės	Reprezentacinė imtis (N = 857)		Atotolio šeimos (N = 98)		t	p
	Vid.	SN	Vid.	SN		
Nerimastingumo / depresiškumas	4,25	3,56	3,64	3,56	-1,61	0,11
Užsisklendimo / depresiškumas	2,00	2,35	2,27	2,33	1,06	0,29
Somatinių skundų	0,96	1,66	1,08	1,56	0,70	0,49
Socialinių sunkumų	2,59	2,61	2,14	2,36	-1,62	0,11
Mąstymo sunkumų	0,81	1,49	0,74	1,25	-0,51	0,61
Dėmesio sunkumų	8,74	8,39	8,59	9,54	-0,16	0,87

Taisyklių laužymo	1,78	2,51	1,63	2,40	-0,58	0,57
Agresyvaus elgesio	4,10	5,94	4,30	6,78	0,31	0,75
Internalių sunkumų	7,21	6,08	6,99	5,84	-0,35	0,73
Eksternalių sunkumų	5,88	8,10	5,91	8,78	0,04	0,97
Bendrų sunkumų	25,78	22,22	24,10	23,67	0,70	0,48

Statistiškai reikšminga, jei $p < 0,05$.

Remiantis mokytojų atsakymais, statistiškai reikšmingų elgesio ir emocijų sunkumų skirtumų, lyginant reprezentacinę ir atotolio grupes, nenustatyta (4 lentelė).

Socioekonominių kintamųjų bei išvykusių šeimos narių dalyvavimo auklėjant vaiką sąsajos su vaikų psichosocialiniu prisitaikymu

Pagal atsakymus į anketos klausimus vertinome, kiek išvykę šeimos nariai dalyvauja auklėjant vaiką. Procentinis atsakymų pasiskirstymas bendroje tyrimo imtyje ir pagal tai, kuris šeimos narys yra išvykęs, pateiktas 5 lentelėje. Matyti, kad daugiausia atsakymų yra susitelkę ties teigiamais, liudijančiais aktyvų dalyvavimą auklėjant vaiką, – nesvarbu, kuris šeimos narys išvykęs.

5 lentelė. *Atsakymų apie išvykusiųjų dalyvavimą auklėjant vaiką pasiskirstymas bendroje tyrimo imtyje ir pagal tai, kuris šeimos narys išvykęs*

Table 5. *Involvement of absent parent in child rearing in full sample and in subgroups according to who has left (mother, father or both parents)*

Išvykusiojo dalyvavimas auklėjant vaiką	Visi vaikai N = 103		Išvyko mama N = 35		Išvyko tėtis N = 58		Išvyko abu N = 10	
	N	%	N	%	N	%	N	%
Išvykusiojo daroma įtaka sprendimams apie vaiką								
Nedaro įtakos	23	22,3	7	20,0	13	22,4	3	30,0
Šiek tiek daro įtaką	33	32,0	9	25,7	22	37,9	2	20,0
Daro didelę įtaką	30	29,1	7	20,0	19	32,8	4	40,0
Neatsakė	17	16,5	12	34,3	4	6,9	1	10,0
Pokalbių apie vaiką su išvykusiuoju dažnis								
Nesikalba	4	3,9	2	5,7	2	3,4	0	0,0
Kartą per metus	2	1,9	1	2,9	1	1,7	0	0,0

Kartą per pusmetį	6	5,8	3	8,6	2	3,4	1	10,0
1–3 kartus per mėnesį	10	9,7	4	11,4	6	10,3	0	0
Kartą per savaitę	18	17,5	4	11,4	12	20,7	2	20,0
Kelis kartus per savaitę	48	46,6	13	37,1	29	50,0	6	60,0
Neatsakė	15	14,6	8	22,9	6	10,3	1	10,0
Išvykusiojo bendravimo su vaiku dažnis								
Nebendrauja	1	1	0,0	0,0	1	1,7	0	0,0
Kartą per metus	3	2,9	0,0	0,0	3	5,2	0	0,0
Kartą per pusmetį	6	5,8	3	8,6	2	3,4	1	10,0
1–3 kartus per mėnesį	17	16,5	5	14,3	11	19,0	1	10,0
Kartą per savaitę	23	22,3	6	17,1	14	24,1	3	30,0
Kelis kartus per savaitę	45	43,7	18	51,4	23	39,7	4	40,0
Neatsakė	8	7,8	3	8,6	4	6,9	1	10,0

* Duomenys pateikti pagal vaikų, o ne šeimų skaičių. Procentai skaičiuoti įtraukus nežinomas reikšmes.

6 lentelė. Socioekonominių kintamųjų ir išvykusiojo dalyvavimo auklėjant vaiką sąsajos su vaikų elgesio ir emocijų sunkumais atotolio šeimose (Spearman koreliacijos koeficientas)

Table 6. Associations between children's emotional and behavioural problems, family socioeconomic characteristics and involvement of absent parent in child rearing (Spearman correlation coefficient)

Sociodemografiniai kintamieji ir išvykusiojo dalyvavimas auklėjime	Remiantis tėvų / globėjų atsakymais			Remiantis mokytojų atsakymais		
	Internalus sunkumai	Eksternalūs sunkumai	Bendri sunkumai	Internalus sunkumai	Eksternalūs sunkumai	Bendri sunkumai
Pildančiojo išsilavinimas	0,03	-0,04	-0,03	0,01	0,04	0,08
Subjektyvi šeimos finansinė padėtis	0,06	0,09	0,06	-0,11	-0,01	0,01
Finansinės padėties pokyčiai išvykus	-0,03	0,04	0,01	0,02	-0,05	0,01
Vaiko amžius išvykimo metu	0,01	0,05	0,05	-0,13	0,01	-0,04
Išvykusiojo dalyvavimas auklėjant vaiką (bendras)	-0,06	-0,12	-0,06	0,17	-0,08	0,03

Statistiškai reikšminga, jei $p < 0,05$.

Tai pat įvertinome, kaip sociodemografiniai kintamieji ir išvykusiojo dalyvavimas auklėjant vaiką yra susiję su vaikų elgesio ir emocijų sunkumais atotolio šeimose (6 lentelė). Atsakymai į tris klausimus apie auklėjimą, tiesinės transformacijos būdu pervesti į 6 balų skalę, buvo sujungti į bendrą kintamąjį „Išvykusiojo dalyvavimas auklėjant vaiką“ (šios skalės *Cronbach alfa* standartizuotoms reikšmėms – 0,75). Remiantis tyrimo duomenimis, nustatytos nedidelės ir statistiškai nereikšmingos koreliacijos tarp sociodemografinių kintamųjų, vaiko amžiaus išvykimo metu bei išvykusiojo dalyvavimo auklėjant vaiką ir vaikų elgesio ir emocijų sunkumų (6 lentelė).

REZULTATŲ APTARIMAS

Atlikto tyrimu siekta (a) įvertinti atotolio vaikų psichosocialinį prisitaikymą (įvertinus elgesio ir emocijų sunkumus) ir palyginti su Lietuvos reprezentacinės imties vaikų prisitaikymu. Taip pat siekta (b) nustatyti sociodemografinių kintamųjų, vaiko amžiaus išvykimo metu bei išvykusiojo dalyvavimo auklėjant vaiką ir vaikų psichosocialinio prisitaikymo sąsajas atotolio šeimose.

Pirma, šio tyrimo duomenys leidžia išryškinti atotolio vaikų imties ypatumus. Pastebima, kad atotolio šeimos imtis yra labai nehomogeniška: gali skirtis šeiminei padėčiai, išvykimų trukmė ir dažnis, gali išvykti skirtingi šeimos nariai, vienas ar abu tėvai (Juozeliūnienė ir kt., 2008), kartais šeimos narių išvykimas yra veiksnys, dėl kurio vaikas patenka į globos namus (VTAKI). Mūsų tyrimo imtį daugiausia sudarė vaikai, kurių išvykęs tėtis (56 %); vaikų, kurių abu tėvai išvykę, buvo apie 10 %. Daugumos anketas užpildžiusių asmenų išsilavinimas yra aukštesnysis (48,5 %) ir jie nurodė, kad išvykus jų finansinė padėtis labai pagerėjo (36 %). Interpretuojant rezultatus svarbu atsižvelgti į imties sudėtį. Kadangi grįžo du trečdaliai išdalytų anketų, yra tikimybė, jog labiausiai neprisitaikęs trečdalis liko nepasiektas. Gal neatsakė kaip tik tie globėjai, esantys ne tėčiai / mamos, t. y., jei abu tėvai išvykę, o vaikas paliktas seneliams, kaimynams, tetoms. Nagrinėjama tema yra skaudi socialine ir stigmatizavimo prasme, tad lengviau atsakinėti tiems, kurie iš emigracijos gauna bent jau finansinės naudos – dauguma atlikto tyrimo tiriamųjų teigė išvykimo naudą (apie 36 % tyrimo dalyvių nurodė, kad išvykus finansinė padėtis labai pagerėjo). Tai galėtų būti vertinama kaip galimybė pateisinti savo

išvykimą ir išsiskyrimą su vaikais ir kitais šeimos nariais. Taigi ir į klausimus apie vaiko psichosocialinį prisitaikymą atsakinėti yra lengviau.

Vaikų, kurių tėvai išvykę iš Lietuvos, elgesio ir emocijų sunkumus palyginome su Lietuvos reprezentacinės imties vaikų sunkumais. Pagal mokytojų ir tėvų / globėjų atsakymus, vaikų sunkumai tarp šių grupių nesiskiria, išskyrus keletą skalių. Atliktas tyrimas leistų kelti hipotezę: tėvų išvykimo faktas apskritai nėra rizikos veiksnys vaikų psichosocialiniam prisitaikymui. Be abejo, rezultatų interpretacija labai priklauso nuo to, kaip suprantamas vaiko psichologinis prisitaikymas, o jį apibrėžti nėra paprasta. Sėkmingos raidos apibrėžimas pagal tai, kiek vaikas turi elgesio ir emocijų sunkumų ar pagal klinikinį sutrikimą, yra santykinai siauras ir statiškas. Vaiko psichikos sveikatą ir sėkmingą raidą geriausiai apibūdina lankstumas ir nuolatinis sugebėjimas keisti savo elgesį prisitaikant prie naujų aplinkos poreikių (Block, Block, 1980; cit. pagal Talbot, McHale, 2003). Psichopatologijos formavimasis taip pat yra procesas. Gali būti, kad pradinės mokyklos amžiaus vaikų sunkumai dar neišryškėjo. Esantys / nesantys elgesio ir emocijų sunkumai tuo momentu tik iš dalies atspindi vaiko prisitaikymo sėkmę raidos procese. Kita vertus, tėvams išvykus vaikai sutelkia visas turimas galias – gali vykti grūdinantys procesai (Rutter, 1999). Tėvams išvykus iš pilnos šeimos, tai gali veikti kaip šeimą vienijantis veiksnys norint išverti išsiskyrimą (Suárez-Orozco, Todorova, Louie, 2002). Taip pat svarbu, kokie vaiko santykiai ir raida buvo iki išvykimo. Sėkmingai besivystantis vaikas gali tinkamai prisitaikyti prie pokyčių, ypač jei yra apsaugančių veiksnių. Norint atsižvelgti į raidą, svarbu atlikti ilgalaikius tyrimus. Vaikų, patyrusių išsiskyrimą su tėvais, ir susijusių veiksnių tyrinėjimas būtų svarbus atsparumo procesams, t. y. dinaminiam sėkmingam vaiko prisitaikymo procesui, susidūrus su nepalankiomis šeimos aplinkybėmis, atskleisti (Giedraitytė, Bieliauskaitė, 2006; Luthar, Cicchetti, Becker, 2000).

Tyrimė taip pat analizavome, kaip vaiko psichologinis prisitaikymas yra susijęs su išvykusiojo (daugiausia tėčio) dalyvavimu auklėjant vaiką, t. y. kiek tėvai tarpusavyje kalbasi apie vaiką ir kiek išvykusysis dalyvauja priimant su vaiku susijusius sprendimus. Pastebėta: kuo ilgiau tėvai nesimato, jie rečiau kalbasi apie vaiką; kuo mažiau tėvai bendrauja su vaiku, tuo mažiau linkę juo rūpintis (Seltzer, 1991). Mūsų tyrimo duomenimis, išvykusiojo dalyvavimas auklėjant vaiką, taip pat vaiko amžius išvykimo metu bei socioekonominiai kintamieji (t. y. išsilavinimas, subjektyvi

šėimos finansinė padėtis) nėra susiję su vaiko elgesio ir emocijų sunkumais. Šie duomenys leidžia kelti hipotezę: galbūt šie santykinai objektyvūs kintamieji nėra reikšmingi vaikų prisitaikymui. Taip pat gali būti, kad nagrinėjami konstruktai yra per platūs ir per bendri, norint nustatyti sąsajas su specifiniais vaiko sunkumais. Reikėtų ieškoti kitų veiksnių, kurių vienas galėtų būti santykių kokybė ir vaiko patyrimas su tėvais iki išvykimo. Atlikto tyrimo duomenys atspindi vaiko tėvų / globėjų požiūrį, o ne vaiko. Gali būti, kad dėl stigmatizacijos tėvai ar globėjai vengia pripažinti, kad vaikas patiria sunkumų. Šiuo požiūriu rezultatus apie vaiko prisitaikymą objektyvizuoja mokytojų atsakymai. Vis dėlto dauguma mokytojų žino apie vaiko šėimos situaciją ir tėvų išvykimą, ir tai gali iškreipti rezultatus. Yra žinoma, kad svarbu ne tik objektyvi situacija, bet ir vaiko naratyvas apie ją, t. y. kaip vaikas pats vertina situaciją. Tam reikėtų tyrimo, kuriuo būtų vertinami ir vaiko atsakymai bei kokybiniai duomenys. Tad interpretuojant rezultatus, reikėtų atsižvelgti į šiuos atlikto tyrimo ypatumus:

a) tai yra skerspjūvio tyrimas ir nesudaro galimybių nustatyti tolesnės vaikų raidos sunkumų;

b) imtis nebūtinai atspindi visų atotolio vaikų prisitaikymą. Šiame tyrime dalyvavo vaikai, kurių dauguma yra likę gyventi su mama arba tėčiu. Galima manyti, kad situacija, kai išvyksta vienas iš tėvų ir kai išvyksta abu tėvai, vaiko atžvilgiu kokybiškai skiriasi. Be to, galima daryti prielaidą: dalyvauti sutiko geriau prisitaikiusios šėimos (grįžo 68 % anketų);

c) tyrime dalyvavo pradinė klasių moksleiviai (7–11 metų), kurių tiek šėimos, tiek mokyklos aplinka yra santykinai gerai struktūruota. Gali būti, kad kito amžiaus vaikų prisitaikymas bus kitoks. Mokytojų teigimu, tėvams išvykus daugiausia sunkumų patiria 5–7 klasių moksleiviai;

d) diskutuojant apie tėvų darbo migracijos ir vaiko psichologinio prisitaikymo ryšius, naudinga išskirti teisinį, socialinį ir psichologinį aspektus. Šio straipsnio objektas – psichologiniai vaiko prisitaikymo aspektai. Taip tartum daroma prielaida, kad vaikas apsaugotas teisiškai ir socialiai (t. y. turi globėją ir yra pasirūpinta socialiniais jo poreikiais). Į mūsų tyrimo imtį nepateko vaikai, kurie tėvams išvykus liko be nuolatinės priežiūros. Tačiau žinome, kad tokių atvejų tikrai yra. Tad atliktas tyrimas atskleidžia psichologinius išsiskyrimo aspektus santykinai palankiose šėiminėse situacijose, tačiau nepaneigia atvejų, kai vaikai, tėvams išvykus, lieka be tinkamos priežiūros, kontrolės ir globos – net pakviesti juos dalyvauti tyrime būtų teisiškai sudėtinga;

e) gali būti, kad tėvai ir mokytojai situaciją mato kitaip nei vaikai, tad būtų svarbu įvertinti ir vaikų požiūrį.

Šis tyrimas gali būti vertinamas kaip pirmasis žingsnis suprasti tėvų emigracijos ir šeimos procesų sąsajas su vaiko elgesio ir emocijų sunkumais (Rutter, 2009). Į kitus tyrimus, kaip svarbius kintamuosius, būtų galima įtraukti tėvų tarpusavio santykius bei vaiko ir tėvų santykių kokybę; tyrinėti kitokias atotolio šeimų grupes; atsižvelgiant į šeimų skirtumus, būtų naudinga taikyti į asmenį nukreiptą arba atvejų analizę ar planuoti ilgalaikį tyrimą, leidžiantį sužinoti tolesnes atotolio vaikų raidos trajektorijas.

IŠVADOS

Remiantis atlikto tyrimo duomenimis, galima daryti šias išvadas: (a) vaikų, kurių vienas iš tėvų arba abu tėvai yra išvykę iš Lietuvos, psichosocialinis prisitaikymas, išreikštas elgesio ir emocijų sunkumais, statistiškai reikšmingai nesiskiria nuo reprezentacinės imties vaikų prisitaikymo; (b) socioekonominiai kintamieji, vaiko amžius tėvams išvykstant bei išvykusiojo dalyvavimas auklėjant vaiką nėra susiję su vaikų elgesio ir emocijų sunkumais atotolio šeimose.

Literatūra

- achenbach, T. M., Rescorla, L. A. (2001). *Manual for the ASEBA School-Age forms and Profiles*. Burlington, VT: University of Vermont Research Center for Children, Youth, and Families.
- Amato, P. R. (2003). Reconciling divergent perspectives: Judith Wallerstein, quantitative family research, and children of divorce. *Family Relations*, 52, 332–339.
- Bojorquez, I., Salgado de Snyder, N., Casique, I. (2009). International migration of partner, autonomy and depressive symptoms among women from a mexican rural area. *International Journal of Social Psychiatry*, 55 (4), 306–321.
- Bowlby, J. (1969). Attachment and Loss: vol. 1. *Attachment*. New York: Basic Books. (rusų k.).
- Bowlby, J. (1973). Attachment and Loss: vol. 2. *Separation*. New York: Basic Books.
- Bowlby, J. (1988). *A secure base: Clinical applications of attachment theory*. London: Routledge.
- Bretherton, I., Page, T. F. (2004). Shared or conflicting working models? Relationships in postdivorce families seen through the eyes of mothers and their preschool children. *Development and Psychopathology*, 16, 551–575.

- Carobene, G., Cyr, F. (2006). L'adaptation de l'enfant à la séparation de ses parents: sept hypothèses pour une compréhension approfondie. *Canadian Psychology*, 47 (4), 300–315.
- Cicchetti, D. (2006). Development and psychopathology In Cicchetti, D., Cohen, D. J. (eds.), *Developmental Psychopathology* (p.p. 1–23). New Jersey: John Wiley & Sons, Inc.
- Čekuolienė, D. (1998). *Prierašumas: teoriniai aspektai, tyrimai, intervencija*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- Fonagy, P., Target, M. (1997). Attachment and reflective function: their role in self-organization. *Development and Psychopathology*, 9, 679–700.
- Giedraitytė, M., Bieliauskaitė, R. (2006). Psichologinis atsparumas vaikystėje: sampratos problematika. *Psichologija*, 34, 7–19.
- Greenberg, M. T. (1999). Attachment and psychopathology in childhood. In Cassidy, J., Shaver, P. R. (eds.) *Handbook of Attachment* (p.p. 469–496). NY, London: The Guilford Press.
- Jeynes, W. H. (2006). Methodological challenges facing researchers in examining the effects of divorce on children. *Marriage and Family Review*, 40(2/3), 107–130.
- Juozeliūnienė, I., Kanapienienė, L., Kazlauskaitė, A. (2008). Atotolio šeima: nauja užduotis šeimos sociologijai. *Sociologija: mintis ir veiksmai*, 1, 119–133.
- Kajokienė, I., Žukauskienė, R. (2007). 6–18 m. vaikų reprezentacinės ir klinikinės imčių emocijų ir elgesio sunkumų sąsajų palyginimas su šeimos socialiniais, ekonominiais ir demografiniais veiksniais. *Psichologija*, 36, 22–39.
- Kelly, J. B., Emery, R. E. (2003). Children's Adjustment Following Divorce: Risk and Resilience Perspectives. *Family Relations* 52 (4), 352–362.
- Kline Pruett, M., Williams, T. Y., Insabella, G., Little, T. D. (2003). Family and legal indicators of child adjustment to divorce among families with young children. *Journal of Family Psychology*, 17(2), 169–180.
- Kline, M., Johnston, J. R., Tschann, J. M. (1991). The long shadow of marital conflict: A model of Children's postdivorce adjustment. *Journal of Marriage and the Family*, 53, 297–309.
- Luthar S. S., Cicchetti D. (2000). The construct of resilience: Implications for interventions and social policies. *Development and Psychopathology*, 12, 857–885.
- Mayseless O. (2005). Ontogeny of Attachment in Middle Childhood. In Kerns K. A., Richardson R. A. (eds.) *Attachment in Middle Childhood* (p.p. 1–23). NY, London: The Guilford Press.
- Malinauskas, G. (2006). Researching the impact of partial labour migration on a child: Failure of attachment theory. *Social Work and Society*, 4(2), 292–300.
- Malinauskas, G. (red.) (2007). *Darbo migracijos ypatumai – veiksniai, pasekmės ir tendencijos – Kauno mieste*. Europos bendrijų iniciatyvos EQUAL vystymo bendrijos „Dirbk savo šalyje: bedarbių jaunų žmonių, ketinančių išvykti į užsienį, integravimosi į Lietuvos darbo rinką galimybių plėtrą, išsaugojant socialinį

- kapitalą – šeimą“ ataskaitinis tyrimas. Kaunas: VDU, Socialinio darbo institutas, VšĮ Šeimos santykių institutas.
- Maslauskaitė, A., Stankūnienė, V. (2007). *Šeima abipus sienų. Lietuvos transnacionalinės šeimos genezė, funkcijos, raidos perspektyvos*. Vilnius: Tarptautinė migracijos organizacija, Socialinių tyrimų institutas.
- Newland, K. (2009). Circular migration and human development. *Human Development Research Paper, 42*. United Nations Development Programme, Human Development Reports.
- Orozco, M. (2006). *Transnational Families: Lives on the edge, but in pursuit of change*. Research report, 1–24.
- Pottinger, A. M. (2005). Children's experience of loss by parental migration in inner-city Jamaica. *American Journal of Orthopsychiatry, 75(4)*, 485–96.
- Pottinger, A. M., Williams Brown, S. (2006). Understanding the Impact of Parental Migration on Children: Implications for Counseling Families from the Caribbean. *Vistas Online*. Aplankyta: 2010-03-03, http://www.counseling.org/Resources/Library/VISTAS/vistas06_online-only/Pottinger.pdf.
- Rosińska-Kordasiewicz, A., Urbańska, S. (2006). Literature on Job Mobility in Poland. State-of-the-Art of Mobility Research, Chapter 6. *Job Mobilities Working Paper, 2006-01*, 113–135. Aplankyta: 2010-03-03, http://www.jobmob-and-families.eu/papers/JFW_06-01_06_Rosinska-Kordasiewicz_Urbanska.pdf.
- Rutter, M. (1999). Resilience concepts and findings: Implications for family therapy. *Journal of Family Therapy, 21*, 119–144.
- Rutter, M. (2009). Understanding and testing risk mechanisms for mental disorders. *The Journal of Child Psychology and Psychiatry, 50 (1/2)*, 44–52.
- Skrbiš, Z (2008). Transnational Families: Theorising Migration, Emotions and Belonging. *Journal of Intercultural Studies, 29 (3)*, 231–246.
- Steinhausen, H.-Ch., Bearth-Carrari, C., Winkler Metzke, Ch. (2009). Psychosocial adaptation of adolescent migrants in a Swiss community survey. *Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology, 44*, 308–316.
- Seltzer, J. A. (1991). Relationships between fathers and children who live apart: The father's role after separation. *Journal of Marriage and the Family, 53*, 79–101.
- Suárez-Orozco, C., Todorova, I. L. G., Louie, J. (2002). Making up for the lost time: the experiences of separation and reunification among immigrant families. *Family Process, 41 (4)*, 625–643.
- Talbot J., McHale, J. (2003). Family-level Emotional Climate and Its Impact on the Flexibility of Relationship Representations. In Erdman Ph., Caffery T. (eds.) *Attachment and Family Systems. Conceptual, Empirical, and Therapeutic Relatedness* (p.p. 31–61). NY, Hove: Brunner-Routledge.
- Tanaka, Y. (1995). Transferred employees' psychological stress due to «tanshin-funin» family separation: a study of stress responses. *Shinrigaku Kenkyu, 65(6)*, 428–36.
- Tolstokorova, A. (2007). Effect of external labour migration on ukrainian family: “Poisoned gift” or “Dream realized”? Research report in summer school

- “Migration Flows, Sustainable Development and Neighbourhood Policy in the New EU Countries”, 29th May – 3rd June, Genoa, Italy.
- Vaitekoniėnė, V., (2008 m. lapkričio 27 d.). „Paliktų“ vaikų, kurių bent vienas tėvų emigravęs [užsienį, psichologiniai sunkumai. Pranešimas, skaitytas XIV Pasaulio lietuvių mokslo ir kūrybos simpoziume, Pasaulio lietuvių centre, Lemonte, IL.
- Verropoulou, G., Joshi, H., Wiggins, R. D. (2002). Migration, family structure and children’s well-being: a multi-level analysis of the second generation of the 1958 birth cohort study. *Children and Society*, 16, 219–231.
- Žukauskienė, R., Kajokienė, I. (2006). CBCL, TRF ir YSR metodikų standartizavimas naudojant 6–18 m. Lietuvos vaikų imties duomenis. *Psichologija*, 33, 31–46.

EMOTIONAL AND BEHAVIOURAL PROBLEMS OF CHILDREN WITH PARENTS ABROAD: COMPARISONS WITH A LITHUANIAN REPRESENTATIVE SAMPLE

Marija Giedraitytė, Rasa Bieliauskaitė
Vilniaus universitetas, Lietuva

Abstract. Background and purpose. The psychosocial adaptation of children who were separated from their parents has long been an object of psychological research (Rutter, 1974). The effects of separation for children, due to parental migration, has attracted the attention of researchers in different countries, but the results are not consistent, they are difficult to compare because of different selection criteria, age of participants, and methods. The aims of our research were 1) to compare the psychosocial adjustment (as reflected by emotional and behavioral problems) of children whose parents were working abroad, with a Lithuanian representative sample, and 2) to assess the associations between psychosocial adjustment of children with parents abroad, absent parent’s involvement in child-rearing, and socioeconomic characteristics of these families. **Material and methods.** 99 families participated in the study (52 boys and 51 girls, mean age 9,0 years). For comparisons, prior data from the Lithuanian controls were used (Žukauskienė & Kajokienė, 2006, 2007). The psychosocial adjustment of children was measured using CBCL and TRF (Achenbach, Rescorla, 2001). **Results and conclusions.** The results of the study showed that (a) the psychosocial adjustment of children with one or both parents working abroad, did not differ significantly from the adjustment of children from the Lithuanian controls; (b) the associations between psychosocial adjustment of children, socio-economic characteristics, absent parent’s involvement in child-rearing, and the age of children when the parent left, were not statistically significant. These results have to be interpreted with caution due to the limitations, which are discussed in the article.

Keywords: psychosocial adjustment of children, work migration, risk and protective factors.

Gauta: 2010 06 04
Priimta: 2010 11 11